

Sven E Olsson

Per Nyströms aktualitet

[Denna artikel skrevs som inledning till antologin *Historia och biografi*, som kom ut 1989. Det finns flera Nyström-texter på marxistarkivet – de som nämns i denna artikel anges i noter nedan.]

Torr och tråkig, ämbetsmannamässig och ofolklig – omdömena om svensk historieforskning är i allmänhet föga smickrande. Snarare entydiga. De har nyligen upprepats av en nordisk utvärderingsgrupp som genomfört en större granskning av universitetsämnets utveckling och nuläge. Svenska forskare kliver inte gärna ur vetenskapsrocken.

Ej heller skriver de med ambitionen att nå en större läsekrets, hävdar utvärderarna. Universitetshistorikerna är allt som oftast auktoritetsbundna och deras framställningar formella och likriktade. De vågar sällan ta de stora greppen och ge en helhetssyn på sitt ämne. Så här klart uttrycker sig inte rapporten, men detta budskap lyckades granskarna förmedla via pressen.

Per Nyström – ”Clartés hedersgåva till partiet och mänskligheten”, enligt den osignerade karakteristiken i tidskriften *Tiden* 1949 – tillhör undantagen bland svenska historiker. Folklig och lärd, med ett ledigt och levande språkbruk, vilket inte minst de biografiska texter som inleder denna bok – ”Från Engelbrekt till Gustav Möller och Else Kleen” – bär vittnesbörd om. Ändå har han varit ämbetsman under större delen av sitt yrkesverksamma liv. Att han blir den förste svenske bidragsgivaren till Arkivs serie ”Moderna klassiker” är ingen tillfällighet. Första gången flertalet av texterna i denna bok samlades i ett band – av Tomas Forser – utkom de i den sedan länge nedlagda kvalitetsserien ”Kontrakurs” (redigerad av bl.a. Kurt Aspelin). Denna serie presenterade ”vetenskapliga arbeten som gör upp med invanda föreställningar och konfronterar läsaren med väsentliga grundproblem i den radikala internationella debatten”. Därmed har angivits var Per Nyström hör hemma – i det vetenskapssamhälle som inte känner några gränser och auktoriteter. Hans forskning tog fasta på de stora frågorna och plöjde ny mark. Trots att detta pionjärarbete i stort avbröts i förtid, har det kommit att fungera som förebild för en ny generation forskare, både historiker och samhällsvetare.

Tage Erlander skrev i förordet till det kompletterande texturval – *I folkets tjänst* – som gavs ut på Ordfronts förlag 1983:

...när man läser det lilla urval av Per Nyströms författarskap som nu ges ut till hans 80-årsdag, blir man ändå fundersam om hans intellektuella och moraliska resurser har utnyttjats på rätt sätt. Vi gjorde kanske fel när vi lockade honom in på ämbetsmannabanan och därigenom minskade hans möjligheter att fortsätta den vetenskapliga bana han så framgångsrikt började på 1920-talet. Visst gjorde han stor nytta som facklig organisatör (i Banktjänstemannaförbundet), i socialdepartementet (som sakkunnig och senare statssekreterare, min anm. /SEO) och som landshövding i ett stort och problemfyllt län. Men sannolikt skulle åtskilliga andra svenskar kunnat lösa de uppgifterna lika bra, men däremot kan jag inte se någon person som på ett bättre sätt än Per Nyström skulle ha kunnat lösa de viktiga uppgifterna inom den ideologiska debatten.

Den fulla innebörden av detta uttalande blir desto tydligare när man tar del av Per Nyströms samlade produktion. På de närmast följande sidorna ges en kort översikt av denna föga ämbetsmannamässiga verksamhet, som mycket sent, 1987, försågs med en akademisk tjänstetitel: professor. Att vi har att göra med en betydelsefull intellektuell prestation i det stundom karga nordliga kulturklimatet hoppas jag skall stå klart därefter.

Per Nyström – uppvuxen i ett folkskollärohus i det inre av Bohuslän – påbörjade sina läroverksstudier i Göteborg under första världskriget. Redan under ungdomsåren kom han här i kontakt med den politiska radikalismen, med arbetarrörelsen. Härifrån och från denna tid stammar Wigforss s.k. Göteborgsprogram, det förslag till nationellt handlingsprogram arbetarekommunen skickade in till den socialdemokratiska partistyrelsen i maj 1919, och

vilket där begravdes i tysthet.

Och mellan 1923 och 1934 rasade inom Göteborgs arbetarekommun en av de mest intensiva inre partistrider SAP upplevt: mellan å ena sidan mer traditionella och lojala partimedlemmar och å andra sidan ”strömmarna”, Albin Ström och hans anhängare vilka 1934 bildade det förgängliga Socialistiska Partiet tillsammans med Karl Kilboms och Nils Flygs hemlösa kommunister. Per Nyström stod i förbindelse med Frihetsfacklan, en av de största och mest radikala SSU-klubbarna, senare på Ström-linjen. Å andra sidan: det var också i Göteborg han stiftade bekantskap med den engelska reformistiska socialismen inom Labour-partiet och Fabian Society via sin förste och ende lärare på högskolan, Gustaf Steffen, professor i sociologi och nationalekonomi, tidigare socialdemokratisk ledamot av Riksdagens första kammare, en tid utesluten ur SAP för ”tyskaktivism” under första världskriget men tagen till nåder igen och expert i 1920 års socialiseringsnämnd.

Till Lund kom Per Nyström 1924 för att fortsätta sina studier i nationalekonomi. Efter några år orienterade han sig mot historievetenskap och det var här han lade fram sin doktors-avhandling *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet* under sitt femte år som landshövding i Göteborgs och Bohus län 1955. Den lundensiska miljön skilde sig radikalt från västsveriges hamn- och industricentrum: mera småborgerlig och med det akademiska och kyrkofromma Lund i stadens centrum. Här fanns sedan gammalt öppna motsättningar på universitetet mellan konservatism och radikalism. Sekelskiftets radikalism – en Bengt Lidforss, en Knut Wicksell, något senare en Ernst Wigforss – hade tydliga förbindelser med den spirande arbetarrörelsen i Skåne. Axel Danielssons *Arbetet* lästes av Lunds radikaler.

I den tidningen skrev Bengt Lidforss sin samtidskritik och sina naturvetenskapliga kåserier. I föreningarna ”Studenter och arbetare”, D.Y.G. (Den Yngre Gubben) och senare Clarté fylkades vänsterstudenterna. Till studentaftnar på Akademiska Föreningen och till ”rabaldermöten” på Folket Hus kom bundsförvanter från både Malmö och Helsingborg: Per Albin Hansson, Gustav Möller, Karl Kilbom m.fl.

Per Nyström hade inte varit inskriven någon längre tid i Lunds studentkår förrän Tage Erlander valdes till ordförande i D.Y.G. Nyström slöt sig emellertid främst till Clarté, där han var verksam under ett drygt decennium. Samtidigt var han medlem i Socialdemokratiska ungdomsförbundet och snart också i Lunds arbetarekommun. Åren 1928-29 var han redaktör för studenttidningen *Lundagård*. Senare försörjde han sig bl.a. som skribent (främst i dagstidningar och för *Svensk Uppslagsbok*) samt som ABF-lärare för arbetslösa sjömän i Malmö. Via Clarté förmedlades inflytandet från den norska Mot Dag-gruppen, främst då Johan Vogt vars kritik av den neoklassiska nationalekonomin visade vägen mot marxismen. Nyström skrev t.ex. ett förord till Vogts bok *Den nya tekniken och dess sociala verkningar*, vilken gavs ut på Clartés förlag 1934. Också Gunnar Myrdal med sin närmast filosofiska begreppskritik i *Vetenskap och politik i nationalekonomin* (utgiven 1930) var av betydelse för Nyström för att komma ut ur gränsvärdelärens labyrint. En annan viktig impuls var förstås de omfattande undersökningarna av de skånska lantarbetarnas sociala (nöd)-läge – närmast att jämföras med dagens sociologiska levnadsnivå-undersökningar – vilka bedrevs i Clartés regi och vars resultat publicerades i tidningen *Arbetet*.

I den lundensiska miljön fanns också en utblick mot omvärlden. I ett samtal med Tomas Forser ursprungligen publicerat i *Ord & Bild* 1972 säger Nyström:

Lunds geografiska läge gjorde kontakterna med Tyskland naturliga och Weimarrepubliken var en mycket väsentlig period i vår bildningsgång. De tyska tidningarna nådde oss lika snabbt som de från Stockholm. Weimar-republikens estetiska radikalism där expressionismen dominerade, tillhörde den andliga miljö vi levde i. Och med denna närkontakt med Tyskland följde att vi noga registrerade den utveckling mot katastrof som sen följde. Först den stora ekonomiska krisen, sen nazismen och maktövertagandet. Skeendena tvingade vår radikalism allt mer bort från estetikens område till de rent vetenskapliga och politiska...

Konst, litteratur, den moderna fysiken, psykoanalysen: på alla dessa områden fanns avantgardet i Tyskland. Jag prenumererade på *Tagebuch* och på *Weltbühne*, Ossietzskys tidskrift, och på *Zeitschrift für Sozialforschung*. Inte minst den sistnämnda hade avgörande betydelse för vår orientering. Den gavs ut i Frankfurt am Main 1932. 1933 kom sen bara ett häfte. Efter maktövertagandet fick de fly: Max Horkheimer, Henrik Gross-man, Marcuse, Adorno, Karl Mannheim osv. Detta var ju en vetenskaplig miljö som inte på något sätt var representerad vid våra universitet.

Särskilt är Per Nyströms namn knutet till det kortlivade tidskriftsprojektet *Ateneum*. Detta utgick dels från en studentradikal kritik av den konservatism som började göra sig gällande inom studentkåren, dels från några få clartéisters orientering mot marxismen. Snart fanns också ett marxistiskt-humanistiskt seminarium i Lund lett av Stellan Arvidsson. I redaktionen för *Ateneum* ingick förutom Nyström bl.a. också Per Meurling. Chefredaktör var Sven Hartman, senare rektor för korrespondensinstitutet NKI-skolan. Tidskriften utkom åren 1933-35 och måste ses i ljuset av de genomgripande kulturella såväl som politiska och sociala förändringar, det ”epokala skifte”, som ägde rum i Sverige under detta decennium. Den startades med den lokala annonsmarknaden som finansiell bas. När tidskriften fr.o.m. hösten 1934 försökte utvidga sitt spridningsområde till hela Skandinavien fanns emellertid inte de erforderliga resurserna för detta.

Tidskriftens målsättning var att hävda marxismens vetenskaplighet och nödvändighet i förnyelsen av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. ”Skandinaviens enda sociologiskt inriktade tidskrift” kallade den sig i en reklambroschyr. Ändå stod *Ateneum* på den klassiska marxismens grund. I en sentida kommentar till Britt Hulténs avhandling om bl.a. *Ateneum* skriver Nyström:

Ateneum skulle visa att den materialistiska historieuppfattningen var överlägsen som forskningsmetod. Men vi tuggade inte teser och teori. Överlägsenheten skulle visas genom praktisk tillämpning i en rad uppsatser i historiska och litteraturhistoriska ämnen. Vi var noggranna. Inga vetenskapliga tabbar fick förekomma. Alla artiklar granskades pinsamt noga av oss alla. Vi visste att kritikerna skulle slå ned på eventuella fel och förstora upp dem... vi stod inför – vad man nu på akademiskt språk kallar ett paradigmbyte. Det var vår plikt att bidra här till. Vi ville visa det nya paradigmet fruktbarhet – och kulturvetenskaperna skulle ånyo bli till stimulans för en frambrutande samhällsklass.

Ungefär samtidigt som ovanstående rader skrevs, fick Nyström åter tillfälle att inför en större publik utveckla sin syn på marxismen som en samhällsanalytisk forskningsmetod: ”... samhället är någonting som befinner sig i ständig förändring, ungefär som fysikerna menar att universum är en rörelse, en expansion. Och att rörelsen är olika i olika komponenter av samhället, något som åstadkommer motsättningar”, sade Nyström och hänvisade till Mao Zedongs sammanfattning av den dialektiska materialismen vid ett mycket välbesökt evenemang på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm 1977.

Marxismen var och är för Nyström en utgångspunkt och inspirationskälla till konkreta undersökningar av sociala och historiska förhållanden, inte minst samtidens maktförhållanden, inte ett färdigt system för sortering av vardagens skärvor. ”Det är alltså vårt sätt att fråga som är avgörande”, sade vidare Nyström vid detta tillfälle, samtidigt som ”det som för oss till slut är drivkraften i vårt arbete, det som ger det dess eld, är vår vilja att redovisa för den rörelse vi tillhör, hur de reala maktförhållandena i samhället är beskaffade”.

Per Nyström var, om inte den förste, så åtminstone en av de första ”svenska västmarxisterna”. Han var det inte i den idealtypiska meningen – den kontinentale filosofen – utan av det ”avvikande”, brittiska slaget: den empiriskt inriktade historiske universitetsforskaren. Ungefär samtidigt med Nyström påbörjade Maurice Dobb, Eric Hobsbawm, Christopher Hill, Rodney Hilton, Geoffrey de St. Croix och något senare Edward P. Thompson sina studier i Cambridge. Det är närmast i detta sällskap Nyström hör hemma. Hos Nyström återfinns också

ett annat för västmarxismen typiskt drag: det tidigare omnämnda inflytandet från Weimar-republikens estetiska radikalism.

I *Ateneum* publicerade Nyström några av sina viktigaste arbeten, främst då det programmatiska "Historieskrivningens dilemma" i två delar, där "ideologin bakom föregivet objektiv vetenskap blottas i analyser, vilkas djärvhet och problemfixering uppmärksammades såväl på akademierna som i den samtida kulturdebatten" (Forser 1980, s. 35-6). I *Ateneum* trycktes också Nyströms första artikel om medeltidens svenska landskapslagar (liksom "Historieskrivningens dilemma" I och II¹). Vidare publicerade han en kritik av den på nationalekonomisk teori grundade samtida socialhistoriska forskningen i Stockholm (Heckscher, Montgomery, Bagge, Myrdal m.fl.). Med denna kritik kom han att angripa en modernare form av (ekonomisk-) historisk forskning än den som gängse angreps från Lund vid denna tid: den av bröderna Weibull hårt attackerade nationalistiska forskningen i Harald Hjärnes fotspår. I sitt bidrag till tidskriftens sista nummer varnade Nyström – mot bakgrund av den tilltagande polarisationen efter Hitlers maktövertagande – för akademisk renlärighet, politisk sekterism och en överdriven tilltro till det teoretiska arbetets praktiska betydelse. Detta skedde i form av en i övrigt mycket uppskattande recension av fransmannen Auguste Cornus bok *Karl Marx' ungdom*. Recensionen skrevs "omedelbart efter pressens meddelande om att den danske justitieministern vägrat docenten i sociologi och nationalekonomi i Cambridge Maurice Dobb att offentligen yttra sig i Danmark". Dobb tillhörde f.ö. *Ateneums* medarbetarskara och gjorde ett kort besök i Lund våren 1935.²

Av största betydelse för Nyströms utveckling var förstås den stimulans han erhöll från det akademiska Lunds intellektuella centrum: Lauritz Weibulls seminarium på historiska institutionen. I polemik mot nationalistiska och idealistiska uppsvenska historiker grundlade Lauritz Weibull tillsammans med sin femton år yngre bror Curt den historisk-kritiska skolan i svensk historieforskning med sin inriktning på å ena sidan kampen mellan idéer och å andra sidan handelns utveckling. Lauritz Weibull var också den store banbrytaren för källkritisk historieforskning i (och om) Norden. Betydelsen av att *Ateneum*-kretsen var vetenskapligt accepterad hos bröderna Weibull, har Nyström omvitnat vid flera tillfällen. I sin hyllningsartikel i *Morgontidningen* vid Lauritz Weibulls 75-årsdag 1948 skrev Nyström:

I sin värdesättning och syn på tillvaron tillhör Lauritz Weibull den lundsiska radikalism, som har rötter i 80-talet. Hans ambition att avslöja 'den offentliga lögnen' och demaskera helgon – något som t.ex. kommit till uttryck i hans utomordentliga studier över Ansgarius och Kalmarunionen – är av bästa 80-talsmärke. Då en gång i tiden Bengt Lidforss vägrades tillgång till Botanicum i Lund, öppnade dåvarande landsantikvarien Lauritz Weibull landsarkivets trädgård för dennes forskningar. År 1926, då den svenska och finska militären under konungens medverkan i domkyrkan firade 250-årsminnet av slaget vid Lund, utan att bjuda in de danska bröderna, talade Lauritz Weibull vid det protestmöte mot segerfesten, vilket Lunds arbetarekommun och hantverks-gille anordnat och hans ord föll: 'Folken här nere vid Sundet firar inte längre segrar över varandra...' (Artikel omtryckt i *I folkets tjänst* s. 238-9)

I en kommentar till denna artikel 35 år senare skriver Nyström:

...det var inte hans mästerliga källkritik som fascinerade mig utan hans internationalistiska grundsyn som historiker. Denna öppnade synfältet mot de sociala strukturerna, som i sina stora linjer är oberoende av de nationella gränserna och i förhållande till vilka staterna är sekundära bildningar. Han stod på samma europeiska grund som Georg Brandes och August Strindberg. (s. 268)

Först i *Scandia* och några år senare i *Humaniora på undantag?* har Sven-Eric Liedman framhållit att det fanns mycket som förenade weibullianer och marxister i kampen mot konservativa nationalisterna och idealisterna – konfliktperspektivet, det breda samhällsperspektivet

¹ Se [Historieskrivningens dilemma](#)

² Recensionen hade rubriken [Karl Marx' ungdom](#)

ivet, synen på makt och pengar, delvis också inställningen till mänskligt handlande och rationalitet. Men, tillägger Liedman, ”den andra anledningen till fredligheten och vänskapen är naturligtvis att den historisk-kritiska skolan åtminstone under sina första kämpande decennier förhöll sig skäligen likgiltig till de försök till helhetsförklaringar som marxismen levererade. Den konservativa skolan var den enda motståndaren av vikt och betydelse i Sverige. I den kampen kunde marxismen te sig som en allierad” (1978 s. 52). Liedman betonar den liberalism som ligger till grund för Weibulls historiesyn, men på en punkt är han överdrivet polemisk. Det var på Weibulls seminarium som Nyström framlade sin övergripande framställning av Sveriges historia och ”fick den accepterad som vetenskap”. Den skrevs ursprungligen för den av bl.a. Mot Dag initierade norska marxistiska encyklopedin *Arbejdernes leksikon*, en länge bortglömd artikel som det skulle ta dryga 30 år innan den hittade sin svenske utgivare i tidskriften *Ord & Bild* 1970.³

Vidare: i den av Lauritz Weibull grundade och redigerade tidskriften *Scandia* släpptes Nyström fram vid flera tillfällen och denna tidskrift är vid sidan av *Ateneum* hans viktigaste forum för vetenskaplig publicering. Redan 1930 debuterade Nyström med en mycket ”weibulliansk” längre recensionsartikel om Karl X Gustavs epok – en tillintetgörande anmälan av Gustaf Jakobssons bidrag till bokserien *Sveriges historia till våra dagar* vilken fått lysande recensioner i stockholmspressen av nationalistiska uppsvenska historiker – och i *Scandia* trycktes för första gången uppsatserna ”Avelsgårdsprojektet 1555-56”⁴, ”Mercatura Ruthenica” och ”Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund. En linje i den gustavianska tidens politiska ideologibildningar” (samtliga tre omtryckta i denna bok). Påpekas bör, som Tomas Forser har gjort, att de nyströmska analyserna från denna tid bär spår av ”Weibulls materialism” vilken enligt både Jon Elster och Birgitta Oden hade sin tyngdpunkt i distributionssfären snarare än i produktionssfären. ”Hjärnes ur patriotiska stämningar framsprungna syn kan nu helt raseras. De merkantila motsättningarna kan ha varit orsaken till den spänning som utlöstes i Nordiska kriget”, skrev Nyström i ett brev till Weibull inför publiceringen av ”Mercatura Ruthenica” i *Scandia* 1937 (Odén 1975b s. 19). I detta sammanhang bör också nämnas spåren av påverkan från den belgiske historikern Henri Pirenne och dennes av sin samtid mycket uppmärksammade analyser av städernas och handelskapitalismens roll under senantiken, medeltiden och övergången till nyare tid för att använda sig av traditionell historisk periodisering. Pireennes synsätt fanns också tidigt med i den omfattande och ännu pågående internationella kontroversen kring övergången från feodalism till kapitalism. Avslutningsvis: sommaren 1936 företog Nyström en bilfärd land och rike runt med mellankrigstidens ledande svenske litteraturkritiker, lundaprofessorn Fredrik Böök, vilken resulterade i en större artikelserie i *Svenska Dagbladet* av den sistnämnde, senare utgiven som bok med titeln *Det rika och fattiga Sverige* – en sociologiskt anlagd rapport med det begynnande folkhemmets sociala levnadsvillkor i brännpunkten.

Mot slutet av 1930-talet lämnade Nyström Lund för Stockholm. Där verkade han först som lärare på Viggbyholmsskolan med dess många tyska emigranter för att 1939 bli ombudsman (i Bankmannaförbundet) och därmed påbörja den framgångsrika ämbetsmannabana Tage Erlander inledningsvis fick beskriva. Nyström behöll emellertid nära kontakter med Lund och 1938 startade han tillsammans med sina forna redaktionskamrater i *Ateneum* (Meurling undantagen) ett annat kortlivat tidskriftsprojekt: den antinazistiska *Nordeuropa*, också den med ambitionen att vara skandinavisk/ nordisk. Under ett drygt år gavs den ut, varefter främst ekonomiska men också politiska omständigheter (tysk-ryska paktens) satte stopp för fortsatt utgivning. Även denna gång var Hartman chefredaktör, även om Stig Ahlgren som andre-redaktör höll i de praktiska bestyren. Nyström var tidskriftens utrikesredaktör. Vid denna tid skrev Nyström också en inledning till Fabian Månssons *Vikingatidens historia*. En restupp-

³ Se [Sveriges historia](#)

⁴ [Avelsgårdsprojektet 1555-56](#)

laga av denna bok fann sin väg till ett tyskt koncentrationsläger, Sachsenhausen – och användes där i en studiecirkel av norska antinazister såsom blivande utrikesministern Halvard Lange och skalden Arnulf Överland. Under krigsåren kom Nyström, förutom i socialdemokratisk press, att fortsätta sin antinazistiska publistik i Torgny Segerstedts *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Under dessa år skrev han också flera recensioner av nyutkommen sociologisk litteratur – av Fritz Croner, Otto Friedländer, Theodor Geiger, Alva Myrdal m.fl. – i bl.a. *Aftontidningen* och kooperationens veckotidning *Vi*.

Först 1955 fick Nyström tillfälle att lägga fram sin doktorsavhandling *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet*. Materialet var insamlat under slutet av 1930-talet. Han kom emellertid att bearbeta det under inflytande av den svenske historiker han kanske mer än någon annan kritiserat under ungdomsåren: den internationellt ryktbare liberalen Eli Heckscher, som ingick i ledningen för det av Landsorganisationen understödda projektet ”Den svenska arbetarklassens historia”. Nyströms avhandling ingick som volym nr 10 i denna serie. I en sentida kommentar till sin hyllningsartikel till Heckscher på 65-årsdagen i socialdemokratiska *Aftontidningen* 1944, skriver Nyström: ”Heckscher gjorde mig förtrogen med den ekonomiskhistoriska forskningens överväldigande kamerala arkivmaterial, som krävde en annan hanteringsteknik än det i regel spröda källmaterial som Weibulls forskningar baserade sig på” (1983a, s. 268).

Avhandlingen framlades i skuggan av det kalla kriget. I dess förord angav Nyström som sin uppgift

att belysa främst de sociala gruppbildningarna inom manufakturindustrin och dessas förhållnings-sätt gentemot varandra och mot den omgivande miljön av andra sociala grupper. I förgrunden kom härigenom själva arbetsorganisationen och med den förknippade institutioner, arbetarnas förhållande till arbetsgivarna och deras rättsliga ställning överhuvudtaget... till sin vetenskapliga karaktär skulle den kanske kunna betecknas som ett försök till sociologisk historieskrivning – just därför att ett mål med undersökningarna var att komma gruppbildningarnas betingelser på spåren. För utformningen av denna för sociologin karakteristiska problematik har givetvis – vetenskaps-historiskt sett – den materialistiska historieskrivningen varit av största betydelse. (s 5-6).

Nyström hade planerat en mer omfattande monografi över vad han i det första kapitlet kallar ”handelskapitalismens industrisystem”, men omständigheterna – dvs. statssekreterar- och landshövdingejobben – tvingade honom att begränsa framställningen. I första hand fick en rättshistorisk undersökning om 1700-talets arbetslagstiftning och arbetsdomstol – den s.k. hallordningen och hallrätten – utgå. Mot denna bakgrund önskade Nyström tona ner anspråken och kallade avhandlingen ett ”bidrag till kännedomen om den svenska manufakturindustrin och dess sociala förhållanden”.

Disputationsakten var en tämligen städad tillställning övervarad av bl.a. universitetskanslern, förre landshövdingen och AMS-generalen Arthur Thomson. Dåvarande ledarskribenten på *Dagens Nyheter*, Kurt Samuelsson, var förste opponent. Han hade några år tidigare doktorerat på temat köpmanshusen i Stockholm på 1700-talet, den s.k. Skeppsbroadeln, i ekonomisk historia i Stockholm. Opponenten var visserligen kritisk på flera punkter – ”Det vänliga omdömet hindrade honom dock inte från att snabbtungat och med fransyska gester hitta åtskilligt som gärna kunde fått vara annorlunda” heter det i *Dagens Nyheter*s reportage från tillställningen men i stort nöjd med Nyströms avhandling: en ”i väsentliga stycken förmodligen berättigad omvärdering av vissa sidor hos merkantilismens regleringspolitik”, skrev Samuelsson i sin anmälan av boken samma dag i *DN*. Vidare uppskattade han Nyströms förmåga att se dels manufakturpolitikens intressekaraktär, dels det specifika i manufakturen som företagsform (dvs. att den var något annat än hemslöjd och/eller hantverk), samt respondentens uppmärksamhet inför ”motvägande faktorer”. Däremot hade Samuelsson, precis som man kan förvänta sig, inget till övers för avhandlingens historie-materialistiska anspråk. Denna ansats gör tolkningen onyanserad och ensidig. Enligt Samuelsson har

Nyström ”virrat till det hela genom att försöka att i framställningen få in... något av materialistisk historieuppfattning /vilken/ kastas in här och var i form av allmänna fraser om klasslagstiftning, kapitalägande överklass och dylikt”. Nyström mobiliserade emellertid inte bara Marx och Engels till sitt försvar utan kunde också recitera Fredmans epistel nr 208: isterhaka, väldig buk, stinner pung och lockperuk – så såg de attribut ut, som Bellman försåg den gustavianska tidens kapitalist med. Långt senare, i arbetet *Från stormakt till välfärdsstat*, ger emellertid Samuelsson sitt fulla erkännande åt Nyströms pionjärbete:

Den tidigare bedömningen, framför allt Eli Heckschers, har varit att denna politik helt misslyckades. Manufakturen skulle ha varit drivhusblomster, dömda att vissna, när den politiska konstbevättningen upphörde. Per Nyströms undersökningar har väsentligt nyanserat, för att inte säga helt förändrat denna bild. Visst hade manufakturerna statens stöd och visst kunde med detta stöd en ganska utpräglad klasslagstiftning tillämpas. Men man bör ändå se dem, inte som konstlade produkter utan som ett naturligt inslag i tidens näringsliv, med en betydande egen stabilitet och bärkraft. (s. 93: jfr s. 28-29)

Avhandlingen anmäldes i ett tjugotal tidningar, förutom *Dagens Nyheter*, av bl.a. *Stockholms-tidningen* (Sven Ulric Palme), *Svenska Dagbladet* (Karl-Gustaf Hildebrand), *Expressen* (Hemming Sten), *Aftontidningen* (Gunnar Gunnarsson), *Arbetet* (Oscar Bjurling) och *Handelstidningen* (Sven G Svensson). Det fanns bland recensenterna – utöver de blivande professorerna i ekonomisk historia Lars Herlitz (i *Clarté*) och Bo Gustafsson (i *Ny Dag*) – flera som uppskattade Nyströms teoretiska infallsvinkel. I tidskriften *Tiden* tog Erik Brännman som utgångspunkt Nyströms diskussion med den norske historieprofessorn Wilhelm Keilhau i *Scandia* åren 1934-5 om historiematerialismen som forskningsmetod. Brännman skrev:

Genom att utnyttja den dialektisk materialistiska historiemetoden har Per Nyström kunnat visa, hur den merkantilistiska manufakturpolitiken utformades för att med de medel, som staten förfogade över, understödja praktisk-ekonomiska krav från en härskande socialgrupp, storköpmännen, och hur idéerna utvecklades för att motivera andra staters åtgärder för att bryta Hollands ekonomiska makt. *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet* utgör hans slutliga svar på Keilhaus tidskriftsartikel från 1934. Metoden har hållit provet. (s. 490)

Heckschers forskning om merkantilismen har de gångna 30 åren varit föremål för en omfattande internationell debatt, som Nyström påpekar i efterskriften till 1983 års nytgåva av avhandlingen. Nyströms forskningsresultat tycks emellertid ha stått sig. Med nya statistiska metoder har Olle Krantz i tidskriften *Economy and History* 1976 bearbetat existerande primäruppgifter och konstaterat att Nyström ligger betydligt närmare sanningen om de svenska manufakturerna än Heckscher. Det är snarare i synen på merkantilismen som ekonomisk diskurs, som sentida svenska ekonom- och idéhistoriker haft något nytt att lägga till bilden av 1700-talets hushållning.

Under de många landshövdingeåren blev det förstås annars inte mycket tid över till historisk forskning och sociologisk analys, men åtminstone en av de av landshövdingen ledda statliga utredningarna vittnar om att också den historiskt anlagde forskaren haft ett finger med i utformningen: länsdemokratiutredningen och dess båda betänkanden. Året före pensioneringen från landshövdingeskapet, 1970, publicerades som tidigare nämnts uppsatsen ”Sveriges historia” i tidskriften *Ord & Bild* i översättning från norskan. Två år senare intervjuades Nyström i samma tidskrift av Tomas Forser om det akademiska Lund på 1930 talet. Det var också Forser som fullföljde den ”återupptäckt” i studentradikalismens och den marxistiska renässansens kölvatten som nu skedde av *Ateneum*-kretsen och Per Nyströms ungdomstexter. I ett flertal böcker har han återkommit till Per Nyström, *Ateneum* och 1930-talets ideologiska brytningar. Vidare har *Arkivet för folkets historia* givit ut flera av Nyströms ungdomstexter sedan början av 1970-talet.

Efter ämbetsmannautövningen har Per Nyström själv återupptagit flera av sina gamla men

aldrig avsomnade intellektuella intressen. Under 1970- och 80-talen har han ägnat sig åt ett omfattande samarbete med teatern, främst då med Lennart Hjulström och Agneta Pleijel, vilket resulterat i ett antal artiklar i flera av de stora teatrarnas programblad, främst om August Strindbergs och Peter Weiss historiska dramer. Han har också medverkat i en mängd olika radio och TV-program. Likaså har han återupptagit sitt skriftställarskap, i första hand i dagspressen, men också genom att producera ett flertal längre studier av vetenskaplig karaktär. Till de senare hör bl.a. en närmast kvinnohistorisk studie: den än så länge enbart på engelska utgivna skriften om Mary Wollstonecrafts fyra månader långa vistelse i Västsverige och Norge sommaren 1795. Med ”Mary Wollstonecraft's Scandinavian Journey” recenserades Per Nyström för första gången i *Historisk Tidskrift* – mer än femtio år efter sin debut i Weibulls *Scandia*. Anmälaren, Uppsalaprofessorn Sten Carlsson, som hade varit mycket kritisk den gången *Ord & Bild* beslöt sig för att översätta och trycka om Nyströms översikt av Sveriges historia (”Redaktionen har knappast gjort honom någon tjänst genom att ur glömskans djup fiska upp detta mera trosvisa än insiktsfulla bidrag.”) har nu – 1982 – endast lovord till övers för en studie som ”med mjuka och känsliga linjer tecknar en färd, som låtit en europeisk kulturpersonlighet komma i kontakt med våra kärva nordiska förhållanden”. Det tog alltså närmare ett halvsekel innan ett senfärdigt historikeretablissemang gav sitt fulla erkännande av Nyströms gärning. Men så har också hans forskning klarat upp ett hittills olöst problem i den rika Mary Wollstonecraft-litteraturen: varför hon reste till Skandinavien.

Till yttermera visso har Per Nyström aktivt bidragit till ”återupptäckten” av Gustav Möllers socialpolitiska synsätt och betonat dess rötter i en skandinavisk, främst dansk, arbetarrörelsemiljö. Nyström var, liksom bl.a. Tage Erlander, Möllers statssekreterare; under några av de mest febrila reformåren (1945-50) med bl.a. folkpension, barnbidrag, allmän sjukförsäkring samt ny bostads- och arbetsmarknadspolitik på dagordningen. Det är främst med artikeln ”Välfärdsstaten och dess styrningsmekanismer” (ursprungligen ett föredrag vid Nordiska institutet för samhällsplanering – Nordplan) rötterna till de anti-byråkratiska dragen i 1930- och 40-talens välfärdspolitik lyfts fram:

På skandinaviska arbetarkongressen i Köpenhamn 1920 mötte han (Möller, min anm. /SEO) emellertid två danska socialdemokrater som hade ett utformat socialpolitiskt program. Det fascinerande med detta program var att det inte var en arvtagare till den tyska socialpolitiken från Bismarcks dagar eller till Lloyd Georges' liberal-sociala, charity-bemängda program utan ställde sig i medveten motsats till dessa. Det framställdes som en politik som skulle stärka arbetarklassen fysiskt och intellektuellt och göra den skickad att övertaga den politiska ledningen. De två danskarna var C F Bramsnaes och K K Steincke. Hela sitt liv betraktade Gustav Möller dem som sina läromästare. Från nu av blev han socialpolitiker. (1983a, s. 222)

I en längre uppsats från 1978 har vidare Nyström gett en bild av Gustav Möllers centrala roll under flera decennier i Marx-sällskapet i Stockholm. Senast i förordet till nyutgåvan av det samnordiska verket *Socialdemokratins århundrade* från tidigt sekelskifte och i ett föredrag vid Göteborgs stadsbyggnadskontors bostadspolitiska konferens 1987 har Nyström återvänt till Möllers kultur- och samhällssyn. Per Nyström har själv påpekat betydelsen, ”lyckan”, av att som lärare ha haft två forskare – Weibull och Heckscher som på var sitt område var banbrytare. Till skaran av nyströmska läromästare skall också Gustav Möller – reformistisk socialist och banbrytare inom den socialpolitiska praktiken – läggas, därom torde knappast råda någon tvekan.

I denna bok [syftar på *Historia och biografi*] återfinns förutom de ”gamla” – banbrytande texterna från 1930-talets *Ateneum* och *Scandia*, ett urval av hans ”nya” eller ”sena” texter, främst i avdelningen ”det modernas framväxt och problem”. Helt nyskriven för denna bok är uppsatsen ”Det sista brevet”, vars titel anspelar på ett av Nyström aldrig besvarat brev från Tage Erlander i maj 1985, bara en månad före den förre statsministerns bortgång. I den artikeln reses på nytt de sekelgamla frågorna om socialpolitik och kapitalism, om socialism och samhällsutveckling, frågor som aldrig slutat att engagera Per Nyström.

Använd litteratur

- Anderson, P., *Om den västerländska marxismen*. Arkiv, Lund. 1984.
- Andersson, S., *På Per Albins tid*. Tiden, Stockholm, 1980.
- Beyer, N., *Bengt Lidforss – en levnadsteckning*. Norstedts, Stockholm, 1968.
- Brenner, R., *Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen*. (Med inledning av Kristof K Kristiansen). Arkiv, Lund, 1979.
- Brännman, E., ”Manufakturpolitik och materialistisk historieuppfattning”, *Tiden*, 1955, nr 5.
- Böök, F., *Det rika och fattiga Sverige*, Bonniers, Stockholm, 1936.
- Carlsson, S, ”Mera trosvisst än insiktfullt”, *Ord & Bild*, 1970, nr 7.
– ”Per Nyströms Mary Wollstonecrafts's Scandinavian Journey”, *Historisk Tidskrift*, 1982, nr 1.
- Dagens Nyheter*, ”Bellmans kapitalist i landshövdingens försvar”, 25.5.1955.
– ”Torr historieforskning”, 3.12.1988.
- Danielsen, H. m.fl., *Historia i belysning*, HSR/UHÄ, Stockholm, 1988.
- Elmér Å., ”Danmark i den svenska folkpensionsdebatten” i *Festskrift till Fredrik Zeuthen*, Köpenhamn- 1958.
- Erlander, T., *1901-1939*. Tiden, Stockholm, 1972.
- Forser, T., ”Marxist i borgerlig idyll”, *Ord & Bild*, 1972, no. 7. (Omtryck i redigerad form i *Historieskrivningens dilemma och andra studier*).
– *Bööks 30-tal*. Norstedts, Stockholm, 1976.
– (red), *Humaniora på undantag?*. Norstedts, Stockholm, 1978.
– *Marxism, positivism och litteratur*. Arkiv, Lund, 1980.
– ”Per Meurling” i Bergh, M. & Bjurman, L. (red), *Antologi. Nio decennier med Ord & Bild*. Ord & Bild, Stockholm 1985.
- Hagtvet, B., ”Intellectuals, Party Structure and Factional Power: The Norwegian and Swedish Labour-Party Elites in Comparative Perspective”. Master Paper, Yale University, Spring 1973, (stencil).
- Hilton, R. (red), *Övergången från feodalism till kapitalism*, Röda bokförlaget, Göteborg, 1980.
- Hultén, B., *Kulturtidskrifter på 30-talet*. Cavefors, Karlskrona, 1977.
- Jacobsson, M., *Minnesbilder*. Natur & Kultur, Stockholm, 1964.
- Kaye, H. *The British Marxist Historians*. Polity Press, Oxford 1984
- Kennerström, B., [Mellan två internationaler](#). Arkiv, Stockholm, 1975.
- Leidner, P., ”Per Nyströms historiesyn”. Professor Birgitta Odén-Dunérs seminarium den 28 april 1966. Historiska institutionen, Lunds universitet, stencil.
- Liedman, S-E., ”Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning”. *Scandia* vol. 41, häfte 2 (1975).
–, *Den synliga handen – Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet*. Arbetarkultur, Stockholm, 1986.
- Magnusson, L., ”Mercantilism and 'reform' mercantilism: the rise of economic discourse in Sweden during the eighteenth century”, *History of Political Economy*, Vol. 19, no. 3, (1987).
- Nyström, P., *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet*. Tiden, Stockholm, 1955 (nyutgåva,

1983b).

- *Historieskrivningens dilemma och andra studier* (i redaktion av Tomas Forser). Norstedts, Stockholm, 1974.
- ”Gustav Möller i Marxsällskapet”, *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 2/3 (1977).
- ”När borgerskapet i Lund stödde marxistisk forskning” – *Sydsvenska Dagbladet* 16.4.1977.
- ”Hur kan man använda marxistisk metod i samtidshistorisk forskning?” (Inlägg i paneldebatt arrangerad av Arbetarrörelsens arkiv), *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 4 (1977).
- *Nordens land och folk i historiens gryning*. Ordfront/Arkivet för folkets historia, Stockholm, 1978.
- *Mary Wollstonecraft's Scandinavian Journey*. Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Göteborg, 1980.
- *I folkets tjänst: historikern, journalisten, ämbetsmannen*. (Artiklar 1927-1983 i urval av Anders Björnsson i samarbete med författaren och med ett förord av Tage Erlander). Ordfront, Stockholm, 1983a.
- ”Inledning” i Hjalmar Branting, *Socialdemokratins århundrade*, del I. Gidlunds, Stockholm, 1988 (nyutgåva).
- ”Goda bostäder åt alla”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr. 41-42 (1989).
- Odén, B., *Lauritz Weibull och forskarsamhället*. CWK Gleerup, Lund, 1975.
- ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”. *Scandia*, vol. 41, häfte 1 (1975b).
- Olofsson, G., ”Marxism och nykantianism kunskaps sociologi och idéhistoria som instrument för analysen av en idé- och traditionskonfrontation. Några metodiska kommentarer till Lennart Olausson avhandling 'Marxism och nykantianism'”. *Lychnos*. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1984, Uppsala, 1984.
- Persson, M. & Siven, C-H., ”Pehr Niclas Christiernin”, *Ekonomisk debatt*, nr. 5, 1988.
- Rothstein, B., ”Gustav Möller, välfärdsstaten och friheten”, *Tiden*, 1984, Nr. 10.
- ”Att administrera välfärdsstaten: Några lärdomar från Gustav Möller”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, Nr. 36-3 (1987).
- *Den socialdemokratiska staten*. Arkiv, Lund, 1985.
- Samuel, R., ”British Marxist Historians, 1880-1980: Part One”. *New Left Review*, no. 120 (1980).
- Samuelsson, K., ”Planhushållare i det förgångna”, *Dagens Nyheter*, 25.5.1955.
- *Från stormakt till välfärdsstat*. Rabén & Sjögren, Stockholm, 1968.
- Sommarin, E., *Studenter och arbetare*. Gleerup, Lund, 1947.
- SOU 1965:54, Författningsfrågan och det kommunala sambandet, betänkande avgivet av Länsdemokratiutredningen, Stockholm, 1965.
- SOU 1968:47, Förvaltning och folkstyre, betänkande av länsdemokratiutredningen, Stockholm, 1968.
- Sunesson, S., *Byråkrati och historia*. Arkiv, Lund, 1981.
- Therborn, G., ”Den svenska socialdemokratin träder fram”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 27-28 (1984).
- Tiden*, ”Marxist framför allt”, 1949, nr 5
- Wigforss, E., *Minnen*, del I-II, *Tiden*, Stockholm, 1950 resp. 1951.
- Wollstonecraft, M. and Godwin, W., *A Short Residence in Sweden, Norway and Denmark* –

Memoirs of the Author of the Rights of Woman. Edited with an Introduction and Notes by Richard Holmes, Penguin Classics, London, 1987.

Per Nyström på marxistarkivet

Se: [Per Nyström](#)